

KATEGÓRIA INTERAKCIE

Igor Hrušovský, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

HRUŠOVSKÝ, I., The Category of Interaction. *Filozofia* 32, 1977, No 2, p. 166—172.

The specific constellation or configuration of concrete interactions constitutes the characteristic mode of material being of every object. The essence of the object is contradictory in all its dimensions and deep layers. Every concrete object can be acquired only in its differentiation, in its bindings and antagonisms, in what I call its dialectical-structural articulation. In the cognitive-practical process we gradually penetrate into the always deeper dynamic structures of reality. Of course, as the dialectics of the scientific development shows, there is no ultimate essence of the material world.

Myslím, že je v súlade s mienkou klasikov marxistickej filozofie, keď tvrdím, že vzájomné pôsobenie je fundamentálnou vlastnosťou bytia a že nemá nijaké základnejšie osnovanie. Podľa slov sovietskych filozofov, napríklad R. O. Kurbanova, to, čo nazývame vecou alebo predmetom, nie je nič mimo vzájomného pôsobenia. Iba vzájomné pôsobenia, ich súbor konštituuju predmet a jeho vlastnosti.

Vzájomnými väzbami a pôsobením je vyjadrený spôsob existencie predmetu. F. Engels sa vyslovil tak, že nemôžeme postúpiť ďalej než k poznaniu vzájomného pôsobenia, pretože za ním už niet čo poznávať. Niet teda nijakých vecí mimo tohto pôsobenia, mimo protirečivých väzieb vzájomného pôsobenia. Špecifická konštelácia či konfigurácia konkrétnych vzájomných pôsobení konštituuje charakteristický spôsob materiálneho bytia každého objektu. Príznačné črty každej entity sú určované inherentnými interakciami materiality.

Vzťah a rozpor sú tiež základnými charakteristikami myslenia a poznania. Takže nielen to, čo myslím, ale aj to, čím myslím, musí byť vzťahom, väzbou, tvarom, rozporom, štruktúrou.

Už pred viacerými desaťročiami som sa usiloval zdôvodniť, že poznať predmet v jeho hlbinej podstate znamená pojmovo sa zmocniť vnútorných rozporov a interakcií jeho konštitutívnych zložiek, ďalej že v kognitívno-praktickom procese postupne diferencovanejšie a adekvátnejšie zachycujeme štruktúru konkrétneho faktu a že v stále dokonalejších teoretických modeloch vyjadrujeme funkčné vzťahy a tenzie komponentov tohto faktu. Napriek tomu na každej rovine podstaty skutočností a na každom stupni vývinu vedy vždy ostáva pre vzostup poznania ešte čosi základnejšieho, fundamentálnejšie súvislosti sveta, hlbšie subštruktúry reality, do ktorých postupne kognitívne prenikáme.

Myslím, že je to tak, ako to vyslovil už Engels: vnútorná podstata hmoty sa odkrýva zachycovaním jej vzájomných pôsobení, poznanie ktorých znamená aj poznanie hmoty samej. Kategória vzájomného pôsobenia je významným prostriedkom kognitívneho prístupovania k hoci-ktorej konkrétnej otázke. Každý konkrétny predmet si možno kognitívno-prakticky osvojiť iba v jeho diferencovanosti, v jeho väzbách a rozporoch, slovom v tom, čo nazývam jeho dialektickoštruktúrnou členitosťou.

V posledných rokoch predovšetkým sovietski vedci a filozofi poukazujú na to, že každý predmet sa vyznačuje štruktúrovanosťou ako neodlučiteľným atribútom. Poznávanie tejto vnútornej, dialektickej členitosti materiálneho bytia nie je nijakou triviálnou faktografiou, nijakou deskriptívnou empiriou, ale práve naopak, je najvlastnejšou črtou vedeckého poznania. Sovietski filozofi a vedci konštatujú, že štruktúrny prístup a súčasné metódy systémovo-štruktúrnej analýzy znamenajú nie azda uviaznutie na úrovni triviálneho opisu, ale práve naopak, znamenajú kognitívne preniknutie do hlbinných zákonitostí materiálnych predmetov a procesov.

Z týchto dôvodov a ako to vyplynie aj z ďalšieho kontextu tohto môjho diskusného príspevku, nemôžem akceptovať túto kritickú glosu, ktorá odznela k meritu mojich prác v hlavnom referáte na konferencii o marxizme a štrukturalizme: „Nestačí povedať, že skutočnosť je »štruktúrovaná« a nemožno ju vôbec definovať ako »členitú štruktúru vzťahov«.“ Pripomínam, že práve mnohí súčasní sovietski filozofi a vedci vyhlasujú a zdôvodňujú, že podstata každého objektu je celok jeho konkrétnych hlbinných zväzkov a vzťahov. Známy sovietsky filozof M. E. Omeljanovskij hovorí, že „svet je hierarchiou materiálnych štruktúr“.

Občas sa u nás tvrdí, že „chápanie štruktúry ako vzťahového systému, bez určenia reálnych substancií, ktorých sa vzťahy dotýkajú, je maskovaný psychologizmos, subjektivizmus, idealizmus“. Inými slovami: je to iba pustá forma, skelet bez konkrétneho obsahu. Ako vidíme, požaduje sa tu aj určenie reálnych substancií, pluralita substancií, akési homogénne monády, ktorých sa vzťahy dotýkajú, alebo ktoré sa uvádzajú do vzťahov. Je však celkom zrejmé, že takýto postulát substanciálne od seba nezávislých skutočností je v rozpore s monistickým materializmom.

Nemôžem akceptovať ani kritickú poznámku adresovanú mojej poslednej knižnej práci *Dialektika bytia a kultúry*. Znie takto: Pokusy ontologizovať štrukturalizmus „viedli skôr k maskovaným formám idealizmu. Zo samej podstaty štrukturalizmu vyplýva, že ontologizáciou vzťahov sa vlastne zastieralo idealistické »jadro« idealizmu, čo je také typické pre súčasné varianty novopozitivismu, neorealizmu. Takéto pokusy sa označujú u nás ako marxisticky poňatá »štruktúrna dialektika«.“

Domnievam sa, že vývin vedeckého poznania spočíva predovšetkým v prenikaní do vždy hlbších dynamických štruktúr reality, do vždy

podstatnejších rovín materiálneho sveta. Dialektika vývinu vedy ukazuje, že niet poslednej ultimnej podstaty materiálnej reality. Mnohí sovietskí filozofi a vedci hovoria doslova, že *ontologický* aspekt nevyčerpatelnosti hmoty je v neobmedzenosti *štruktúry* hmoty, nekonečnosti jej vlastností, väzieb a vzájomného pôsobenia.

Pýtam sa: čo v tomto ozrejmení, hoci stručnom, znamená výraz *ontologizácia vzťahov*, t. j. ontologizácia vzájomných pôsobení, ich väzieb, protirečivých súvislostí a konkrétnych konštelácií. Veď predmetom *ontológie* je práve vystihovanie — na *univerzálnnej* rovine — všetkých týchto konkrétnych väzieb a rozporných vzťahov. Potom výraz *ontologizácia vzťahov* môže mať zmysel len z hľadiska holbachovského postulatú akýchsi ultimných, homogénnych materiálnych entít, ktorých „sazahy dotýkajú“.

Občas sa tvrdí, že štrukturalisti nadradujú „vzťahy“ nad elementy či prvky a že len tieto prvky môžu byť materiálnej povahy. Tvrdieva sa tiež, že substanciu (i. e. materiálnu substanciu) nemožno redukovať na štruktúru a že nemožno operovať „vzťahom“ proti substancii. V objektívnom svete vraj rozhodujú substancie (objekt, predmet, vec, prvok) a nie akési *abstraktné* vzťahy.

Pokiaľ ide o problematiku materiálnych elementov či prvkov, myslím, že teoretická platforma vyznávania posledných homogénnych materiálnych elementov vyplýva z ontológie mechanistického materializmu, z koncepcie atomizovanej reality, z predpokladu, že táto realita je efektom kombinácií akýchsi posledných nedeliteľných elementov. Aj podľa sovietskych filozofov mechanistický svetonázor vychádza z elementaristických predstáv, z redukovania objektu na východiskové elementy. Tvrdí to napríklad známy filozof V. A. Lektorskiĭ. Aj G. A. Svečnikov hovorí, že vyznávanie absolútne elementárnych častíc, neštruktúrnych častíc znamená, že elementárna častica pri nijakých vonkajších podnetoch by nemenila svoj vnútorný homogénny stav a menila by iba svoj mechanický pohyb. Celá súčasná fyzika odmieta tradičné náhľady o absolútne jednoduchých, bezštruktúrnych elementárnych časticiach hmoty.

Je zrejmé, že štruktúrované častice sú len relatívne elementárne. V súčasnej vede, vo fyzike, v biológii atď. o základných elementoch konkrétneho objektu hovoríme len z hľadiska určitej podstatovej roviny ako o relatívne stálych prvkoch. V 5. zväzku sovietskej Filozofickej encyklopédie sa výslovne podčiarkuje, že idea štruktúrnych úrovní hmoty je jednou z najdôležitejších v súčasnej vede. Ďalej sa tu zdôrazňuje, že každá štruktúrna rovina je kvalitatívne špecifická a že materiálny svet je nekonečný súbor vzájomne viazaných, kvalitatívne rôznych štruktúrnych rovín.

Rozumie sa, že nik netvrdí, že v objektívnom svete rozhodujú akési „abstraktné“ vzťahy. Keď hovoríme o štruktúrnych väzbách, vždy uva-

žujeme o *konkrétnych, materiálnych väzbách*. Konečne aj v hlavnom referáte sa hovorí o človeku ako o súhrne spoločenských vzťahov.

O hmotnosti sveta teda nerozhodujú akési ultimné, homogénne materiálne prvky či elementy. V zborníku *Dejiny marxistickej dialektiky* sa tvrdí, že marxizmu je cudzia metafyzická predstava o skutočnosti ako o niečom, čo je v svojom najhlbšom základe jednoduché a nehybné. Sám princíp dialektického protirečenia neguje hľadisko ultimných entít, ktoré by sa nedali určiť kategóriami dialektického materializmu. A. I. Ujemov zdôvodňuje, že regres do nekonečnosti sa prieči predstave o existencii absolútne jednoduchých elementov vesmíru.

Občas sa tvrdí, že štrukturalisti nadradujú „vzťahy“ nad prvky, inokedy sa štrukturalizmu vytýka popieranie materiálnej jednoty sveta a vyznávanie plurality singularít. Avšak, ako sme práve konštatovali, všetko úsilie o vystihnutie akýchsi posledných singularít materiálneho bytia je regres na pozície mechanistického a vulgárneho materializmu.

Pokiaľ ide o problematiku substancie, myslíme, že ak platí Engelsova mienka, že vnútorná podstata hmoty sa odкрýva pomocou vzájomných pôsobení, potom je nevhodné chápať hmotu ako nejakú homogénnu a rigidnú substanciu. Ak je príkladom štruktúry vzájomných pôsobení napríklad model atómu, čo znamená pojem substancie atómu, ak nevyjadruje práve túto štruktúru? Každé iné chápanie substancie je jej identifikáciou s akýmsi demiurgom konkrétnych pôsobení, akási emanačná teológia.

Občas sa hovorí, že štrukturalisti abstrahujú od materiálneho nositeľa. Myslím však, že ani tzv. nositeľ nemôže byť amorfný, sám princíp dialektického protirečenia to vyvracia. *Práve princíp dialektického rozporu uplatňuje koncepciu rozporných entít, hľadiska vzájomných pôsobení*. Niet nijakej prahmoty ako absolútnej a poslednej podstaty. Kategória substancie je v dôsledku toho definovateľná len ako *jednota diferenciácií a rozpornej dynamiky objektu*. Podľa mienky sovietskych filozofov substancia je objektívna realita z hľadiska vnútornej jednoty všetkých foriem jej pohybu, všetkých vznikajúcich a zanikajúcich rozdielností a rozporov v tomto pohybe. Na rozdiel od tejto definície, kde sa hovorí o *pohybe, rozdielnostiach a rozporoch*, u nás sa niekedy rozmelnene a hmlisto píše o jednote *javov*. Známy sovietsky filozof E. V. Iljenkov konštatuje, že pojem substancie môže vyjadrovať iba imanentnú štruktúrnu diferenciáciu daného predmetu. V. I. Kremjanskij takisto hovorí, že podstatou objektu je jeho hlbinná štruktúrna diferenciácia.

Pokiaľ ide o časté citovanie sovietskych autorov v tomto príspevku, chcem konštatovať toto: nedávno som písal o tom, že v teoretickej tvorbe *apriori* by sme sa nemali spoliehať na nijaký autoritatívny kánon, i keď si každá aj skutočne tvorivá práca vyžaduje inšpiratívne štúdium premnohých výsledkov ľudského umu. To značí, že nič by sme nemali preberať nejako pohodlne a mechanicky, zato však všetky významné podnety si treba osvojovať a integrovať vlastným myšlienko-

vým úsilím. Ak sa teda v tomto príspevku odvolám na mienku viacerých sovietskych mysliteľov, nerobím tak preto, aby som si vybudoval ideovú platformu bez vlastného ideového úsilia. Robím tak výlučne len preto, aby som doložil, že vo svojom myšlienkovom úsilí nie som izolovaný. Keďže všetko poznanie je otvorené, nepochybne vždy možno diskutovať aj o textoch, ktoré citujem. Ak sa v ZSSR venuje v súčasnosti veľká pozornosť prehľbovaniu a spresňovaniu interpretácií kategórií dialektického materializmu v svetle objavov súčasnej vedy a osobitne aj teoretických výskumov dialektiky štruktúry, u nás sa v uplynulých rokoch veľmi často ostro pranieroval každý pokus „naštepovať“ (tento výraz citujem) na dialektický materializmus dialektickoštruktúrny prístup k predmetu vedeckého bádania. Napriek tomu, že sa marxistická filozofia vyhlasuje (aj v hlavnom referáte) za otvorený systém poznatkov.

V polemikách so štrukturalizmom sa u nás najčastejšie, ba tuším výlučne volí a generalizuje jeho *synchronický model*, reprezentovaný niekoľkými francúzskymi filozofmi a americkými sociológmi. Preto sa u nás tak často stretávame s formuláciami, že štrukturalizmus sa svojou koncepciou „uzavretých systémov“ (synchroniou proti diachronii) dostáva na platformu protihistorickú, protivývojovú a protipokrokovú.

Ako je známe, viacerí francúzski štrukturalisti skutočne stavajú *synchroniu proti diachronii*. To znamená, že odmietajú rozpor ako podstatnú páku pohybu, že ignorujú vyvíjajúcu sa ľudskú prax, že negujú diachroniu osnovanú dialektikou, slovom, že redukujú interpretáciu vývinového a dejinného pohybu na kinematografický sled momentálnych záberov, alebo ako by to povedal S. M. Ejzenštejn, kataraktovite rekonštruujú pohyb.

Jestvujú teda aj také — nemarxistické — koncepcie štruktúry, ktoré sa obmedzujú na opísanie vypreparovaného mimočasového stavu skúmaných objektov. Okrem toho sú aj také varianty štrukturalizmu, ktoré pokladajú dané štruktúry za produkty subjektívnej imaginácie. Obidva tieto varianty francúzskeho štrukturalizmu som sa pokúsil kriticky analyzovať aj v osobitnej štúdii roku 1969.

Proti nehistorickému prístupu k pojmu štruktúra, proti odmietaniu vnútorných protirečení ako zdroja a premien štruktúr predmetov marxistická filozofia stavia metodologické princípy *dialektickej analýzy štruktúry*, ktoré zdôvodnil predovšetkým sám Marx. Marxistická filozofia si všíma rozporný, antinómny charakter štruktúr predmetov, lebo práve on je základom ich pohybu a kvalitatívnych zmien. Podstata predmetov je protirečivá vo všetkých svojich dimenziách a hlbinných vrstvách. Preto vystihnúť ju znamená poznať jej vnútorné rozpory, *dynamickú interakciu jej konštitutívnych zložiek*. Dialektická premenlivosť konkrétnej skutočnosti sa prejavuje v štrukturačných procesoch, v tvorbe a rušení štruktúr. Taká je v globálnom vymedzení dialektickoštruktúrna interpretácia podstaty objektu. Pojmom dialektiky štruktúry —

ako som to formuloval pred viacerými desaťročiami — vyjadrujem *hybnú jednotu* zákonitých vzťahov, funkcií, kauzálnych a dialektických súvislostí predmetu alebo procesu. V dôsledku určitej zmeny niektorého rozporného komponentu štruktúry sa modifikuje aj vzájomný pomer ostatných zložiek, ich vzájomné rozpory. Teda *pojmom dialektiky štruktúry nevyjadrujem nijakú ontologizáciu vzťahov*.

V súčasnosti najmä sovietski vedci intenzívne rozvíjajú štruktúrologické výskumy, problémy systémovo-štruktúrnej analýzy, vychádzajúc z diachronie osnovanej *na platforme marxistickej dialektiky*, a to na veľmi širokom fronte a s pozoruhodnými výsledkami. Sovietski filozofi a vedci prízvukujú, že prístup k analýze daného javu s prizieraním na *jednotu dvoch zviazaných aspektov — štruktúrneho a dialektického* — je jedným z najzákladnejších princípov súčasného vedeckého poznania. Táto mienka sovietskych filozofov a vedcov nie je konštatovaním púhej konvergencie dvoch aspektov, ale priamo ich organickej jednoty. Redakčný kolektív časopisu *Voprosy filosofii* sa pred časom vyslovil, že jednou z najpoprednejších úloh sovietskych filozofov je dôkladná analýza *geneticko-štruktúrneho prístupu k predmetu* vedeckého bádania. Podľa uznesenia Prezídia Akadémie vied ZSSR na základe návrhu P. N. Fedosejeva koncepcia štruktúry a štruktúrnej analýzy nadobudla v súčasnosti význam všeobecného princípu poznania. Môžem sa odvolať nielen na oficiálne dokumenty, ale aj na desiatky zborníkov, učebníc a kurzov marxistickej filozofie v Sovietskom zväze, podľa ktorých „úspechy vedy za posledné desaťročie jasne potvrdzujú bezvýhradnú správnosť záverov dialektického materializmu o štruktúre ako o *všeobecnej vlastnosti hmoty*“. Sám sa už od desaťročí usilujem proti synchronisticky redukovanej štruktúrológii stavať *diachronický aspekt* ako organický komponent dialektiky štruktúry.

Pokiaľ ide o výrazy dialektika štruktúry a štruktúrna dialektika, niekedy sa namieta: aká vraj štruktúrna dialektika, keď jestvuje iba materialistická dialektika? Myslím však, že ak v rámci dialektického materializmu tolerujeme napríklad termín dejinná dialektika alebo termín dialektika vývinu, možno pripustiť aj oba diskutované termíny. Nemajú nič spoločného so synchronickou koncepciou štrukturalizmu.

Vo svojej knihe o osobnosti a spoločnosti, u nás i v hlavnom referáte často citovanej, T. M. Jaroszewski vyhlasuje, že keby sa aj v ďalších výskumoch vzájomnej a organickej súvislosti synchronických a diachronických aspektov v konkrétnom dianí, a v spoločenskom pohybe osobitne, pokračovalo práve týmto smerom, mohlo by to prispieť k rozvinutiu a obohateniu leninskej idey „samopohybu“ ako „stretávania vnútorných rozporov daného celostného systému“. Práve v takomto chápaní sa javí svet ako diachronicko-synchronické univerzum a hmotné kontinuum.

Игорь Грушовски

Специфическая констелляция или конфигурация конкретных взаимодействий конституирует характеристический способ материального бытия каждого объекта. Сущность предмета а противоречива во всех его измерениях и глубинных слоях. Каждый конкретный предмет можно освоить лишь в его дифференцированности, в его взаимосвязях и противоречиях, в том, что я называю его диалектико-структурной расчлененностью. В когнитивно-практическом процессе мы постепенно проникаем во все более глубокие динамические структуры реальности. Правда, как показывает диалектика научного развития, нет последней, ультимой сущности материального мира.

DIE KATEGORIE DER INTERAKTION

Igor Hrušovský

Die besondere Konstellation oder Konfiguration von konkreten Interaktionen begründet die besondere Weise des materiellen Seins eines jeden Objekts. Das Wesen des Gegenstandes ist in allen seinen Dimensionen und tiefen Schichten widersprüchlich. Jeden konkreten Gegenstand kann man sich nur in seiner Unterschiedlichkeit, in seinen Bindungen und Widersprüchen aneignen, darin, was wir seine dialektisch-strukturelle Gliederung nennen. Im cognitiv-praktischen Prozess dringen wir in immer tiefere dynamische Strukturen der Realität ein. Freilich, wie es die Dialektik der wissenschaftlichen Entwicklung aufzeigt, gibt es kein letztes Wesen der materiellen Welt.